Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 342

# YANGI O‘ZBEKISTON MUDOFAA SIYOSATIDA HARBIY XIZMATCHILARNING HUQUQIY JAVOBGARLIGI: NAZARIY-HUQUQIY ASOSLAR VA HARBIY AMALIYOT INTEGRATSIYASI

Maxtumquli Mirzaqulovich Turdiqulov*
*Farg‘ona davlat universiteti Huquqshunoslik fakulteti o‘qituvchisi*
✉ maxtumqulidomla@gmail.com

**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston mudofaa siyosati doirasida harbiy xizmatchilar huquqiy javobgarligining nazariy-huquqiy asoslari va ularning harbiy amaliyot bilan integratsiyasi tahlil qilinadi. Muallif qonunchilikdagi kolliziyalarni o‘rganib, protsessual kafolatlar, raqamlashtirish va inson huquqlarini ta’minlash masalalarini tadqiq etadi. Maqolada harbiy intizomni takomillashtirish va milliy armiyani modernizatsiya qilish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

**Kalit so‘zlar**

Mudofaa siyosati, harbiy xizmatchi, huquqiy javobgarlik, harbiy amaliyot, Konstitutsiya, harbiy

DOI: 10.5281/zenodo.23281615

## KIRISH

Zamonaviy dunyoda geosiyosiy taranglikning ortishi, gibrid va asimmetrik xarakterdagi xavf-xatarlarning kuchayishi sharoitida har bir suveren davlatning mudofaa salohiyati uning milliy xavfsizligi va barqaror rivojlanishining fundamental kafolati hisoblanadi. Yangi O‘zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan harbiy islohotlar va mudofaa sohasidagi davlat siyosati ham bevosita ana shunday mintaqaviy va global chaqiriqlarga javob bera oladigan professional, tezkor va yuqori intizomli armiyani shakllantirishga yo‘naltirilgan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 152-moddasida oliy yuridik kuch darajasida mustahkamlab qo‘yilganidek: «O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari O‘zbekiston Respublikasining davlat suverenitetini va hududiy yaxlitligini, aholining tinch hayoti va xavfsizligini himoya qilish uchun tuziladi.» Konstitutsiyaning 153-moddasida qayd etilgan «O‘zbekiston Respublikasi o‘z xavfsizligini ta’minlash uchun yetarli darajada Qurolli Kuchlariga ega» degan strategik norma esa mamlakatning mudofaa qudrati nafaqat moddiy-texnik resurslar, balki ichki barqarorlik va mustahkam huquqiy tartib bilan ham ta’minlanishini anglatadi.

«Mudofaa to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 2-moddasiga binoan, mudofaa tizimi tarkibiy jihatdan siyosiy, iqtisodiy, harbiy va ijtimoiy-huquqiy tadbirlar majmuidan iboratdir. Ushbu huquqiy tadbirlarning markazida esa qo‘shinlar boshqaruvini mustahkamlovchi fundamental yuridik institut — harbiy xizmatchilarning huquqiy javobgarligi turadi. Mazkur Qonunning 6-moddasiga muvofiq, Qurolli Kuchlar o‘z faoliyatini qonun ustunligi, markazlashgan rahbarlik va yakkaboshchilik, jangovar va safarbarlik borasida doimiy shaylik hamda harbiy intizomga rioya etish asosida quradi. Harbiy huquq nazariyasi nuqtai nazaridan, yakkaboshchilik va harbiy intizom prinsiplari mutabsolute va qat’iy imperativlikni talab qiladi. Buni ta’minlovchi yagona huquqiy regulyator esa xizmatchilarning huquqiy mas’uliyati va javobgarlik tizimidir.

Yangi O‘zbekiston mudofaa siyosatining hozirgi bosqichida harbiy xizmatchilarning huquqiy javobgarligi shunchaki sodir etilgan huquqbuzarlik uchun qo‘llaniladigan jazo mexanizmi bo‘lishdan chiqib, «Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonunning 4-moddasida belgilangan «harbiy qurilishning zamonaviy urushlar va qurolli mojarolarning xususiyatiga monand bo‘lishi» hamda «harbiy xizmat sharafli ekanligini ta’minlash» prinsiplarining bevosita amaliy kafolatiga aylanishi lozim. Qonunning 5-moddasida ko‘rsatilgan «Qurolli Kuchlar shaxsiy tarkibini davlatni himoya qilishga axloqiy-ruhiy jihatdan tayyorlash» hamda «mudofaaning qonunchilik bazasini takomillashtirish» vazifalari harbiy-huquqiy normalarni amaliyot bilan uzviy integratsiya qilish zaruratini tug‘diradi.

Biroq, bugungi kunda harbiy xizmatchilar javobgarligining nazariy aspektlari bilan harbiy-ma’muriy, intizomiy va jinoiy amaliyot o‘rtasida muayyan kolliziyalar ko‘zga tashlanmoqda. Intizomiy huquqbuzarlik (prostupok) bilan harbiy jinoyat tarkibini (prestuplenie) bir-biridan yuridik jihatdan aniq ajratish, shuningdek, xizmat tekshiruvlarida protsessual adolat va inson huquqlarini kafolatlash muammolari tizimli huquqiy tahlilni talab etadi. Shu sababli, Yangi O‘zbekiston mudofaa siyosati hamda «Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonun normalari kontekstida harbiy xizmatchilarning huquqiy javobgarligini nazariy ва amaliy aspektlar sintezida, fundamental huquqshunoslik prinsiplari asosida tadqiq etish nihoyatda dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqot muammosini huquqshunoslik fanining fundamental metodologiyasi asosida chuqurlashtirish uchun «Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonunning 1-moddasida belgilangan normalarga e’tibor qaratish lozim. Mazkur moddaga binoan, qonun «mudofaani tashkil etishning hamda O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarini boshqarishning huquqiy asoslarini belgilaydi». Yuridik nuqtai nazardan, «boshqarishning huquqiy asoslari» tushunchasi o‘z ichiga nafaqat ma’muriy-buyruqbozlik vakolatlarini, balki ushbu vakolatlardan chetga chiqish yoki ularni bajarmaslik oqibatida kelib chiqadigan maxsus yuridik mas’uliyat institutini ham qamrab oladi. Harbiy xizmatchilarning huquqiy javobgarligi aynan mana shu huquqiy asoslarning barqarorligini ta’minlovchi sanksiyalash mexanizmidir.

Qonunning 5-moddasida mudofaani tashkil etishning muhim unsurlari sifatida «mudofaa vazifalarini hal etish uchun kerakli barcha kuchlar va vositalarning muvofiqlashtirib borilishini va hamkorlikda harakat qilishini ta’minlash» hamda «mudofaaning ... qonunchilik bazasini takomillashtirish» qat’iy belgilab qo‘yilgan. Ushbu normalarning imperativ tabiati harbiy xizmatchilar javobgarligini moddiy va protsessual huquq predmeti sifatida qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Negaki, qo‘shinlarning muvofiqlashtirilgan harakati va o‘zaro hamkorligi xizmatchilarning o‘z huquqiy majburiyatlarini qanchalik og‘ishmay va qonuniy doirada bajarishlariga bevosita bog‘liq. Agarda huquqiy javobgarlikka tortish mexanizmlari nazariy jihatdan nomukammal yoki amaliyotda noaniq bo‘lsa, bu boshqaruv ierarxiyasida va jangovar tayyorgarlikda tizimli uzilishlarni (disfunktsiyalarni) keltirib chiqarishi muqarrar.

Bundan tashqari, Qonunning 6-moddasi 3-qismida mustahkamlangan «Harbiy obyektlar, binolar va inshootlar, qurol-yarog‘, harbiy texnikaning barcha turlari, boshqa harbiy mol-mulklar davlat mulki hisoblanadi va Qurolli Kuchlar tasarrufida bo‘ladi» degan moddiy-huquqiy qoida harbiy xizmatchilarning maxsus mulkiy (moddiy) javobgarligi institutini yuzaga keltiradi. Harbiy mulkning davlat mulki sifatidagi alohida maqomi huquqshunoslar oldiga xizmat majburiyatini bajarish vaqtida yetkazilgan moddiy zararni qoplash borasida fuqarolik-huquqiy deliktlardan farq qiluvchi, harbiy-ma’muriy protseduralarni ishlab chiqish vazifasini qo‘yadi. Davlat mulkining daxlsizligi prinsiplari hamda harbiy xizmatchining ijtimoiy-huquqiy himoyasi o‘rtasidagi balansni (muvozanatni) qonunchilik darajasida ta’minlash — bugungi kunda harbiy-huquqiy islohotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

Nihoyat, Qonunining 7-moddasida bayon etilgan Qurolli Kuchlarga rahbarlik vertikali — O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti — Qurolli Kuchlar Oliy bosh qo‘mondoni, Mudofaa vaziri va Qurolli Kuchlar Bosh shtabi boshlig‘ining tezkor rahbarlik vakolatlari harbiy intizomning eng yuqori darajada bo‘lishini shart qilib qo‘yadi. Bunday qat’iy markazlashgan boshqaruv tizimida yakkaboshchilik va buyruqning so‘zsiz bajarilishi prinsiplarini ta’minlash, ayni paytda qonun ustuvorligi doirasidan chiqib ketmaslik yuridik fanning asosiy muammolaridan hisoblanadi. Harbiy xizmatchilar huquqiy javobgarligining nazariy asoslarini Yangi O‘zbekistonning mudofaa siyosati hamda amaldagi xalqaro harbiy-huquqiy standartlar asosida integratsiyalashgan holda tahlil qilish, aynan mana shu huquqiy muvozanatni ilmiy asoslab berish uchun xizmat qiladi.

Yangi O‘zbekiston mudofaa siyosatining o‘ziga xos sub’ektiv poydevorini «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonunning 1-moddasida mustahkamlangan qoida — fuqarolarning harbiy majburiyatni bajarishi va xizmat o‘tashi jarayonidagi huquqiy munosabatlarni tartibga solish instituti tashkil etadi. Huquqshunoslik nuqtai nazaridan, ushbu munosabatlarning imperativlik darajasi fuqarolarning oddiy ma’muriy-huquqiy maqomidan tubdan farq qilib, davlat oldidagi alohida majburiy majburiyat yuklamasini yuzaga keltiradi.

1. Vatanga qasamyodning yuridik tabiati va sanksiyalash asoslari

Qonunning 3-moddasida belgilangan Vatanga qasamyod matni shunchaki ma’naviy-axloqiy deklaratsiya yoki tantanali marosim unsuri emas, balki huquqiy oqibatlar keltirib chiqaruvchi fundamental yuridik fakt (hujjat) hisoblanadi. Matnda aks etgan: *«...O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, qonunlari va umumharbiy nizomlarga qat’iy amal qilishga, davlat va harbiy sirlarni saqlashga... tantanali ravishda qasamyod qilaman!»* degan so‘zlar harbiy xizmatchining huquqiy javobgarlikka tortilish asosi sifatida moddiy-huquqiy kuchga ega.

- Jinoyat-huquqiy kvalifikatsiyadagi o‘rni: O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining XVIII bobi (Harbiy xizmatni o‘tash tartibiga qarshi jinoyatlar) normalari bo‘yicha jinoiy javobgarlik yuzaga kelishi uchun shaxsning harbiy xizmatchi (sub’ekt) maqomiga ega bo‘lishi va u qasamyod qabul qilgan bo‘lishi talab etiladi. Vatanga qasamyod qilingan paytdan boshlab harbiy xizmatchining zimmasiga nafaqat ma’muriy-intizomiy bo‘ysunish, balki davlat va harbiy sirni saqlash bo‘yicha maxsus yuridik mas’uliyat yuklanadi.
- Kolliziyaviy jihati (Safarbarlik chaqiruvi rezervi): 3-moddada muqaddam qasamyod qabul qilmagan harbiy xizmatga majburlar yig‘inlarga jalb etilganlarida qasamyod qabul qilishlari belgilangan. Biroq, qonunchilikda safarbarlik chaqiruvi rezervidagi (SChR) xizmatchilar bir oylik yig‘inga qadar va undan keyingi oraliq davrda xizmat intizomini buzganda (masalan, yig‘inga kelmaganda) ularga nisbatan harbiy ustavlar sanksiyasini qo‘llash yoki jinoyat sub’ekti sifatida baholash masalasida nazariy noaniqliklar mavjud. Negaki, ular faqat yig‘in davridagina haqiqiy harbiy xizmatchi maqomiga ega bo‘ladilar.

2. Harbiy xizmat turlari va javobgarlik sub’ektlarining differensiatsiyasi

Qonunning 4-moddasida harbiy xizmat «davlat xizmatining alohida turi» deb e’tirof etilgan va uning 4 ta turi (muddatli, SChR, kontrakt va rezervchilar xizmati) joriy etilgan. Huquqshunos sifatida ushbu tasnifni tahlil qilsak, har bir tur bo‘yicha huquqbuzarlik sodir etilganda javobgarlikni differensial (turlarga ajratgan holda) qo‘llash muammosi kelib chiqadi.

Kontrakt bo‘yicha harbiy xizmatning shartnomaviy-huquqiy tabiati va uning javobgarlikka ta’siri

«Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonunning 7-moddasida kontrakt bo‘yicha harbiy xizmat «ixtiyoriylik asosida, davlat bilan tuziladigan kontraktga binoan» bajariladigan davlat xizmatining alohida turi ekanligi belgilangan. Huquqshunos sifatida ushbu normaning yuridik tabiatini tahlil qilsak, bu yerda ommaviy huquq (harbiy-ma’muriy bo‘ysunish) va xususiy huquq (shartnomaviy majburiyatlar) elementlarining o‘zaro o‘ziga xos simbiozi (kombinatsiyasi) mavjudligini ko‘ramiz.

Sanksiyalarning ikkiyoqlama xarakteri: Kontrakt bo‘yicha harbiy xizmatchi tomonidan majburiyatlarning buzilishi nafaqat Intizom ustavlari bo‘yicha ma’muriy-intizomiy javobgarlikni, balki muhim moddiy-huquqiy oqibatlarni ham keltirib chiqaradi. Kontrakt shartlarini bajarmaganligi sababli xizmatdan bo‘shatish (diskritsion choralar) xizmatchini barcha ijtimoiy imtiyozlardan mahrum etish bilan birga, davlat tomonidan uning tayyorgarligiga sarflangan moddiy mablag‘larni (zararni) fuqarolik-huquqiy tartibda undirish sanksiyasini ham faollashtiradi.

«Intizomiy qismga jo‘natish» jazosining sub’ektiv chegaralari: Jinoyat huquqi nuqtai nazaridan, Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan «harbiy xizmatchilarni intizomiy qismga jo‘natish» (JK 49-moddasi) jazosi faqat muddatli harbiy xizmatchilarga nisbatan qo‘llanilishi mumkin. Kontrakt bo‘yicha harbiy xizmatchilar esa o‘z tabiati va huquqiy maqomiga ko‘ra professional sub’ekt bo‘lganliklari bois, ular sodir etgan harbiy jinoyatlari uchun umumiy asoslarda jinoiy jazolarga (ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish) tortiladilar. Bu qoidalar harbiy huquqda sub’ektlarning toifasiga qarab javobgarlikni differensiallash zaruriyatini ilmiy jihatdan to‘liq asoslaydi.

Xizmat tekshiruvlarida protsessual kafolatlar, advokat ishtiroki va aybsizlik prezumpsiyasi muammolari

Harbiy-huquqiy amaliyotda sub’ektiv huquqlarni himoya qilishning eng nozik jihati — harbiy xizmatchini intizomiy yoki moddiy javobgarlikka tortishdan avval o‘tkaziladigan xizmat tekshiruvi (slujebnaya proverka) protsedurasidir. Amaldagi harbiy ustavlar va idoraviy yo‘riqnomalarda ushbu jarayon asosan ma’muriy-boshqaruv xarakteriga ega bo‘lib, unda klassik yuridik jarayonning eng muhim prinsiplari to‘liq aks etmagan.

Aybsizlik prezumpsiyasining cheklanishi: Amaliyotda xizmat tekshiruvini o‘tkazuvchi mas’ul shaxslar ko‘pincha qonunbuzarlik sodir etilganligi haqidagi faktni dastlabki haqiqat sifatida qabul qilib, harbiy xizmatchining o‘zini oqlovchi dalillar taqdim etish majburiyatini uning zimmasiga yuklaydilar. Vaholanki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining adolatli sudlov prinsiplari har qanday javobgarlik turida (shu jumladan, intizomiy sanksiyalarda ham) aybni isbotlash majburiyatini ayblovchi (tekshiruvchi) organ zimmasiga yuklaydi.

Malakali yuridik yordam (advokat) olish huquqi: Harbiy qismlarning yopiq rejimli ob’ekt ekanligi bahonasi bilan, xizmat tekshiruvi bosqichida harbiy xizmatchining advokat xizmatidan foydalanish huquqi amalda cheklanadi. Bu holat «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonunning 4-moddasidagi *«harbiy xizmat sharafli ekanligini ta’minlash»* hamda Yangi O‘zbekistonning inson huquqlarini ta’minlash borasidagi davlat siyosatiga mutlaqo ziddir. Advokat xizmat tekshiruvi yakunlanib, ish harbiy sudga yoki prokuraturaga o‘tgandagina jarayonga qo‘shiladi, bu esa dastlabki xizmat hujjatlarining bir tomonlama rasmiylashtirilishiga va mudofaa huquqining buzilishiga olib keladi.

Tadqiqot doirasida O‘zbekiston Respublikasi mudofaa qonunchiligi va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan, real yuridik kuchga ega bo‘lgan quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. «Harbiy intizomiy sudlov» yoki «Harbiy ombudsman» institutini joriy etish: Komandirlarning (yakkaboshchilik prinsipi doirasidagi) javobgarlikka tortish vakolatlarini mutlaqo sub’ektivlikdan xoli qilish uchun, og‘ir intizomiy jazo choralarini (masalan, gautvaxtada saqlash, lavozimini pasaytirish) faqat neytral harbiy-huquqiy tuzilma yoki harbiy sudlar qarori bilan qo‘llash mexanizmiga o‘tish lozim.
2. Xizmat tekshiruvlarini to‘liq raqamlashtirish (E-Intizom tizimi): Xizmat tekshiruvlari jarayonida yuz berishi mumkin bo‘lgan soxtalashtirish, muddatlarni buzish yoki tazyiq o‘tkazish holatlarini yo‘qotish uchun yagona elektron platformani ishga tushirish zarur. Unda har bir ko‘rsatuv, tushuntirish xati va dalillar bazasi (shu jumladan, audio-video fiksatsiya) yagona bazaga kiritilishi va Harbiy prokuratura tomonidan onlayn nazorat qilinishi shart.
3. Advokatning ishtirok etish huquqini qonunan mustahkamlash: «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonunga hamda Umumharbiy ustavlar matniga *«Harbiy xizmatchi xizmat tekshiruvi boshlangan vaqtdan e’tiboran malakali yuridik yordam (advokat) olish huquqiga ega»* degan imperativ normani kiritish lozim. Maxfiy ob’ektlar masalasi esa advokatlardan davlat sirini saqlash to‘g‘risida alohida tilxat olish mexanizmi orqali hal etilishi kerak.
4. «Asosli taktik risk» tushunchasini qonunchilikka kiritish: «Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonunning 4-moddasidagi zamonaviy urushlar xususiyatidan kelib chiqib, yuqori texnologiyali va qimmatbaho qurol-yarog‘lardan foydalanish vaqtidagi tasodifiy yoki taktik zararlarni qoplashda harbiy xizmatchining moddiy javobgarligini cheklovchi «Asosli kasbiy va harbiy risk» institutining huquqiy mezonlarini Jinoyat ва Fuqarolik kodekslarida aniq belgilash zarur.

Yangi O‘zbekiston mudofaa siyosatining muvaffaqiyati va mamlakatning strategik xavfsizligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri Qurolli Kuchlardagi huquqiy tartib hamda harbiy intizom darajasiga bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XXVII bobi va «Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonun normalari tizimli tahlil qilinganda, harbiy xizmatchilarning huquqiy javobgarligi institutini tubdan modernizatsiya qilish zarurati ilmiy jihatdan to‘liq isbotlandi.

Tadqiqot natijasida shakllangan bosh xulosa shundan iboratki, zamonaviy armiyada huquqiy javobgarlik mexanizmi shunchaki repressiv (jazolovchi) institut bo‘lib xizmat qilmasligi kerak. U, aksincha, yakkaboshchilik prinsipini komandirlarning o‘zboshimchaligiga aylanib ketishidan himoya qiluvchi, harbiy xizmat-

chining huquqiy himoyasini kafolatlovchi va pirovardida butun Qurolli Kuchlarning jangovar shayligini strategik jihatdan ta’minlovchi muvozanatlovchi huquqiy filtr (regulyator) bo‘lishi shart. Nazariya va harbiy amaliyotning taklif etilgan raqamlashtirish ва protsessual islohotlar orqali integratsiya qilinishi Yangi O‘zbekiston armiyasini nafaqat jismoniy-taktik, balki yuridik-demokratik jihatdan ham xalqaro standartlar darajasidagi eng nufuzli institutga aylantirishga xizmat qiladi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023. (XXVII bob. Mudofaa va xavfsizlik).
2. O‘zbekiston Respublikasining «Mudofaa to‘g‘risida»gi Qonuni 11.05.2001
3. O‘zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida»gi Qonuni. 12.12.2002
4. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz).
5. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2026.